

A KÖZÉPKORI BUDA SZENT ISTVÁN KÜLVÁROSA A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A budai Vízivárosban 1973-ban lebontottak három lakóépületet a Fő utca 14, 16 és 18-as számú telkekről. Helyükre modern irodaház épült, amely előtt ma egy kisméretű, konzervált romépület vonja magára a figyelmet és szinte kihívóan szegezi nekünk a kérdést, hogy voltaképpen mi volt ez az épület és mivel érdemelte ki ezt a megbecsülést? (1. kép.)

E három ház közül a 16-os számúnak udvarán a déli szárnyépületek közé ékelődött ez a középkori pincét és falmaradványokat magábafoglaló egyemeletes épület, amelyet Budapest I. kerület Műemléki Topográfiája is középkori műemlékként tart számon.¹

A Fővárosi Műemléki Felügyelőség ennek az épületnek a bontását megtiltotta, ennek ellenére a bontást végző vállalat markológépe már félig szétrombolta, midőn észrevették az elkövetett hibát. A bontást leállították, és a Budapesti Történeti Múzeum megbízást kapott az épület kutatására. Késő ősszel, eléggé kedvezőtlen időpontban kezdődött el a munka, amelynek — természetesen — meghatározott anyagi keretek között és munkakeröltszám mellett kellett folynia. A megbízás kifejezetten az épület kutatására vonatkozott. Ezen kívül csak kevés régészeti kutatásra volt lehetőség, mivel a munkások, akiket az építőipari vállalat engedett át — szabadságot vettek ki, és a feltárás színhelyén többé meg sem jelentek. Ezért a kis épület kivételével a három telken más kutatás nem történhetett, jóllehet nagy szükség lett volna rá.

A szétrombolt épület tulajdonképpen kedvező lehetőséget nyújtott a vizsgálatra. A falak keresztmetszetét is látni lehetett, földszint laposan ívelt boltozatának H A jelű téglái is láthatóvá váltak. A betűk feltehetően Holzbach András 19. századi téglagyártó nevének kezdőbetűi voltak.² Az épületen 3 újkori átalakítást figyeltem meg, ami nem volt újdonság, csupán megerősítették a topográfiában is leírt 18. és 19. századi építkezéseket.

Ami a ház középkori részleteit illeti, e tekintetben sem került felszínre újdonság vagy különösen meggyőző részlet. A középkori pince felett szintén törtkő-falak maradtak meg egészen a koronázó párkányig, tehát még az első emelet magasságában is, anélkül azonban, hogy egyéb, korhatározásra alkalmas részlet, pl. ablak- és ajtónyílás vagy keret stb. megmaradt volna.

A jellemző korhatározó részletek hiányában nehéz eldönteni, milyen mértékben középkori ez a ház és főként azt, hogy műemléknek tekinthető-e? Mert a műemlék fogalma már egy bizonyos válogatást feltételez: régi korok emlékei közül azt, amely művészi építészeti értékeinél fogva megőrzésre érdemes. Ennek az épületnek művészeti értékeit nem találtuk, viszont építészeti, településtörténeti értéke vitathatatlan. Pályám során sokszor éreztem az értékrendek egészségtelen eltolódását a bemutatás felé a kutatás hátrányára. Még többször az egészségtelen függőséget, vagyis a kutatás csak abban az esetben kapott anyagi támogatást, amennyiben eredményei műemléki bemutatásra kerültek.

Lássuk tehát, mennyit hasznosíthat a város-topográfia csekély eredményeinkből!

Nyolc évvel Buda felszabadítása után a török megszállás alól, 1694-ben jegyzékbe foglalták a Viziváros területén levő épületek állagát. A „Zaiger über die Wasserstadt” épületünket a következőképpen írta le:

„hat noch ein theil alts gemeür, gewölber und keller, ist ziemlich bauth.”

Ez a leírás híven tükröződik a falakon.

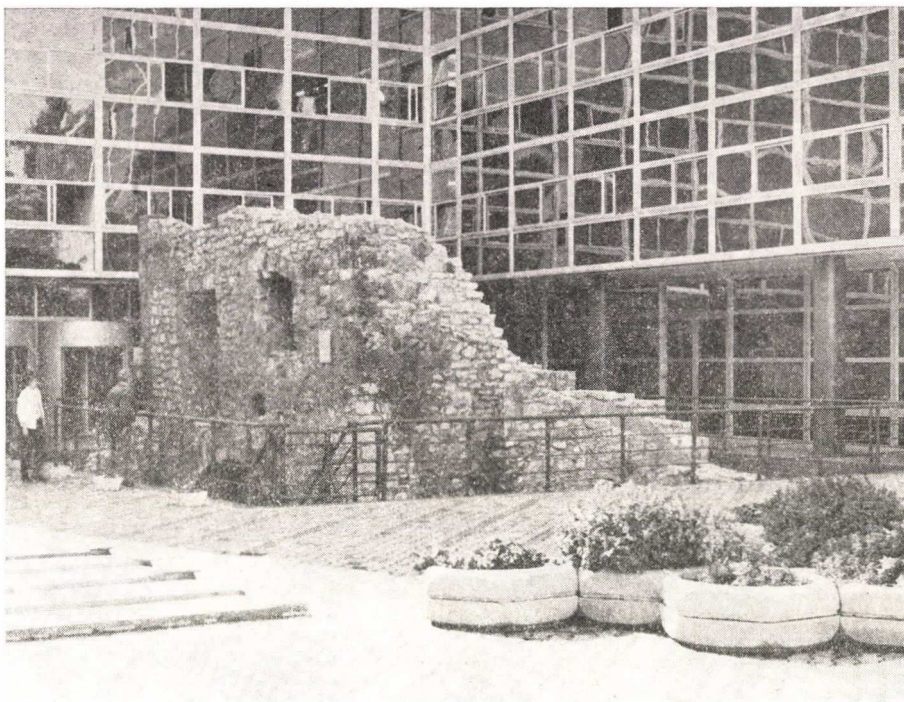
Tekintetbe véve azt a körülményt, hogy Buda felszabadításának hadművelete a külvároson keresztül történt, nem csodálható, hogy a középkornak oly kevés nyoma maradt a külvárosban. Míg a várban többnyire a középkori lakóházak épültek újjá, itt nagyobb részben elbontották a régi falakat, és új épületeket emeltek. A legtöbb építészeti maradvány a középkorból a Szent István külváros területén maradt meg. Ez mai értelemben a Clark Ádám tértől a Néművészetek házának (Budai Vigadó) északi oldaláig terjedő területet jelenti. Jelentősebb középkori falmaradványokat találtak például a Fő utca 20-ban, ahol még ülfülkék is előkerültek.³ Középkori maradványokat jelez a topográfia a Pala utca 8-ban is. Ez a lépcsősen emel-

¹ Horler M., Budapest Műemlékei MMűemlTop IV. (1955) 638.

² Endrei W., Óbuda ipari létesítményei 1690—1850. TMB 21 (1979) 345, 88. jegyzet. Épületünk vizsgálata során úgy találtuk, hogy a legutolsó helyreállítást egy nagy tűz tette szükségessé. Talán az 1810-ben a Tabánban és a Halászfővárosban pusztító tűzzel volt ez azonos: Zakariás G. S., Adatok Buda építészetiéhez a XIX. század első felében. TBM 12 (1957) 279.

³ Horler 1955, 642.

1. kép. Modern irodaház és középkori rom együttese Budapest I. kerületében, a Fő utca 14–18. számú telkeken

Abb. 1. Mittelalterliche Ruine im I. Bez. auf den Grundstücken unter Fő-Gasse 14–18

kedő utca alighanem középkori eredetű. Északi oldalán, a Farkasbíró utca sarkán álló épület (Farkasbíró utca 9.), amelynek falai a szemöldökpárkány magasságáig középkori törtkő-falazásúak (2–3. kép). Lehetséges, hogy a Schedel-krónika részlete (4. kép) éppen ennek a hegyoldalra felfutó utcának az ábrázolása?

A külváros törökori helyszínrajzát az 1686. évben készült De la Vigne metszet őrizte meg számunkra (5. kép), amely feltehetően egyezik a középkorival. Ezen a külváros északi határát egy rövid fal és két torony jelzi. Az úthálózat mellett két nagy épülete érdemel figyelmet: Tojgun pasa jóléti intézményei és a nagy oszlopos csarnoképület, amelynek ez a helyszínrajz megkülönböztetett figyelmet szentel.⁴ Ennek a helyszínrajznak van egy sajátossága, amely az általunk kutatott középkori épület szempontjából megjegyzendő, s később vissza is térünk rá. Ez a sajátosság pedig az, hogy a Fő utca vonalát ekkor még meglehetősen kanyargós-nak ábrázolta. Feltehetően a felszabadítás után az újratelepítés idején egyenesítették ki, minthogy az 1750 körüli időben Matthey által készített helyszínrajzon (6. kép) már így látható. Mint tudjuk, ő a vár esetében is már a városrendezés megvalósult és tervezett változtatásait együtt ábrázolta. A Szent Péter külváros területén előkerült középkori épületmaradványokat összesítő helyszínrajz-

zunkon megkíséreltük rekonstruálni az 1686-os helyszínrajzon még látható útirányokat (7. kép).

A Fő utca 16-os számú telek középkori épülete a 18–20. században álló lakóház része volt és ennek a déli-, udvari szárnyában helyezkedett el (8. kép). Alaprajza trapézalakú, déli oldala átlépi az újkorban kialakult telekhatárt. A 18. század elején ugyanis új házsor épült, és ezzel kapcsolatban történt vátoztatás a telkek határán. A középkori épület létezése azonban alkalmazkodásra készítette a Fő utca felől eléje épített lakóházat oly módon, hogy a ház tengelyében levő kapualj vonalát északi irányban meg kellett törni, hogy kitérjen a korábban már ott álló épület sarka elől. Éppen ez a kényszerű alaprajzi torzulás bizonyítja az építkezések sorrendjét és igazolja az udvari épület elsőbbségét az utcai épületszárnyal szemben. A középkori városi települések kezdeti szakaszában még nem épült fel az utcákat homlokzattal szegélyező házsor. Az első építkezések a telkek belső részén találhatók, mint például a csehországi Pisek egyik lakóházánál (9a. kép), vagy Most-ban (9b. kép) vagy a szlovákiai Késmárkon (9c. kép), amint azt a műemléki épületfeltárás során megállapították.⁵

De la Vigne 1686-ban készült helyszínrajzán a Fő utca vonala a 18-as számú ház környékétől déli irányban felfelé kanyarodik, és a palota istálló-épületeit elzáró kerítéshez, illetve annak kapujához

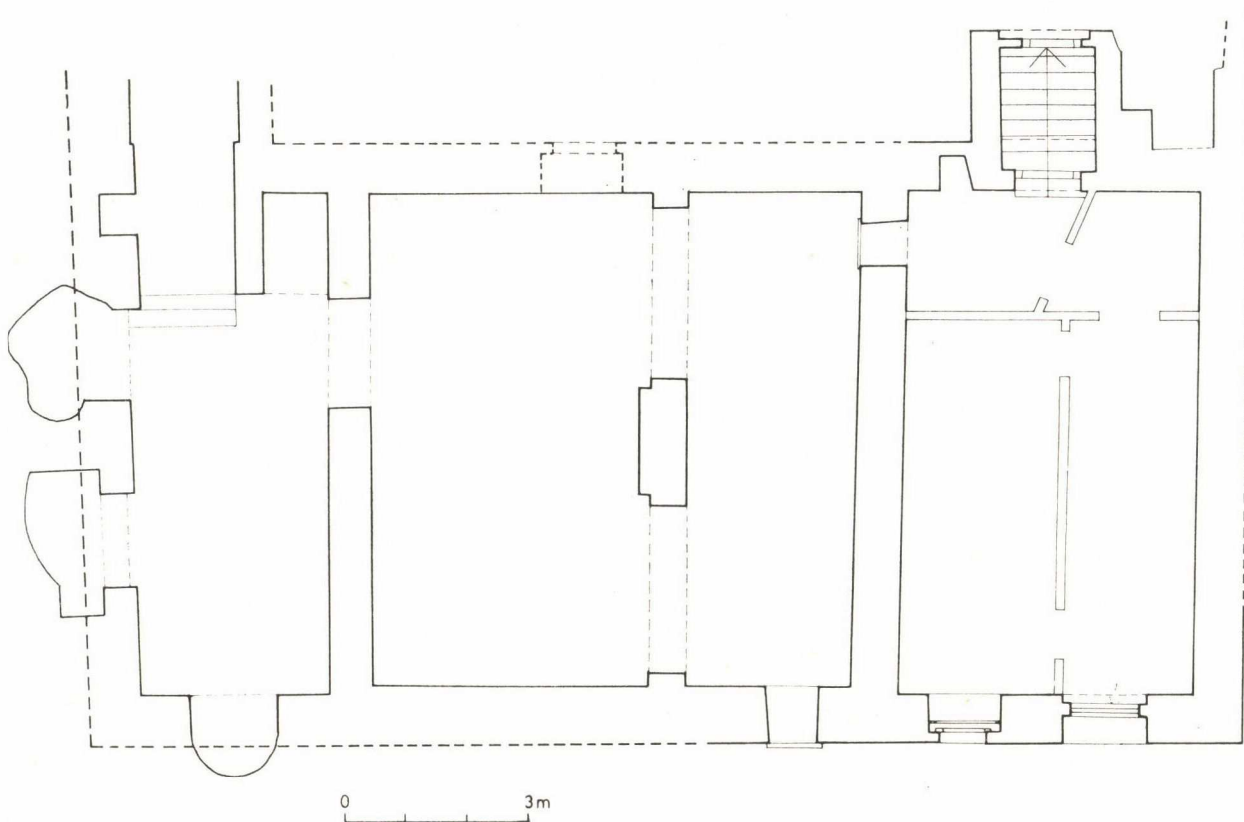
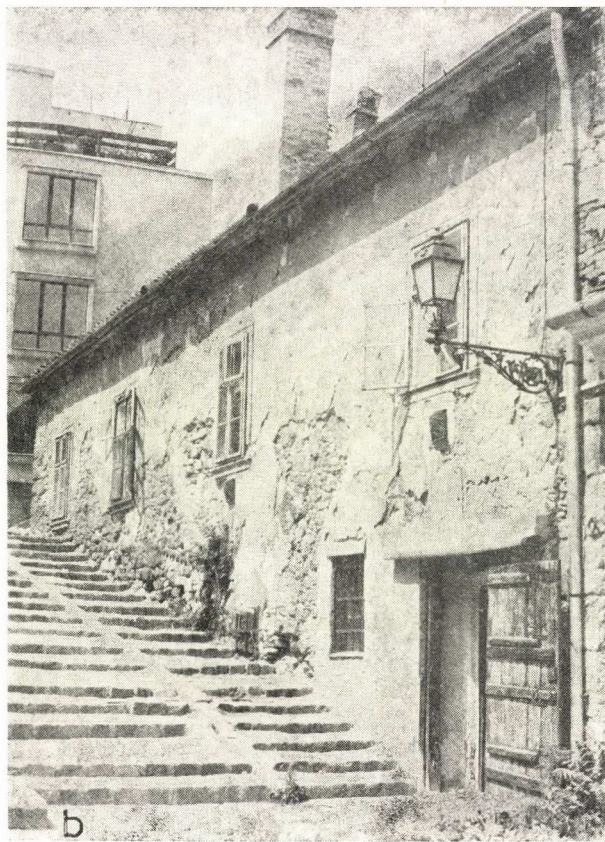
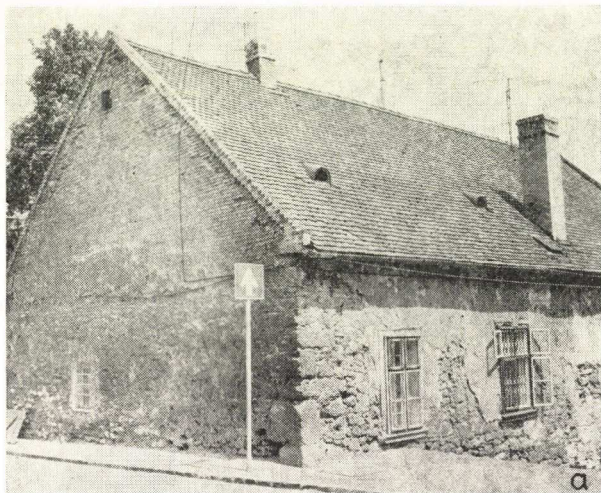
⁴ H. Gyürky K., Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. BpR 22 (1971) 223. 23–24. kép.

⁵ J. Muk, Přínos stavebne historického a archéologického výzkumu mostu k dějivám městského domu. ArchHist 3 (1977) 156–169.

2. kép. Budapest I. ker., Farkasbíró u. 9. számú középkori
falmaradványokat őrző ház nyugati (a) és déli (b)
homlokzata

Abb. 2. Budapest I. Bez., Farkasbíró-Gasse 9. mittelalter-
liche Mauerreste

3. kép. A Farkasbíró utca 9-es ház pincéjének alaprajza

Abb. 3. Grundriß des Kellers unter Farkasbíró-Gasse 9

4. kép. A hegyoldalra felkapaszkodó utca képe a Szent István külváros területén. Részlet a Hartmann—Schedel Krónika Buda ábrázolásából. 1493

Abb. 4. St.Stephan-Vorstadt. Detail der Darstellung von Buda in der Chronik von Hartmann-Schedel. 1493

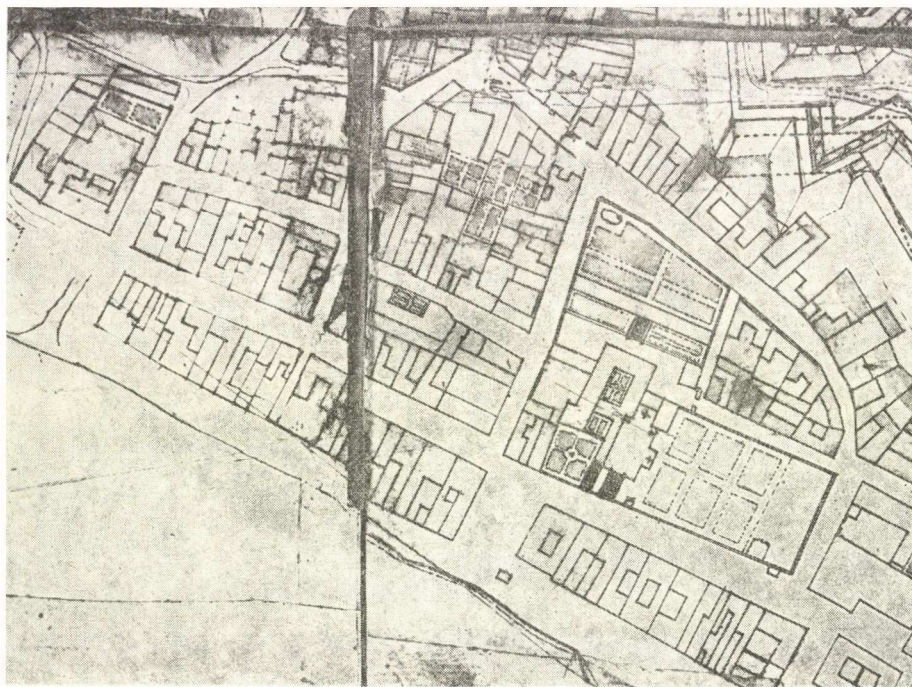
vezet. Ez az útvonal ugyanis abban az időben még nem követte a Duna partját végig a kispesti (mai Tabán) településig. Közben a palota Dunáig lefutó erődtései zárták el az utat. Ennek a folyamatos összekötő útvonalnak igénye csak a 18. század elején kezdődő városrekonstrukció idején merült fel.

Ekkor „egyenestették” ki a mai Fő utcát, és J. Matthei 1750 körül készült helyszínrajzán már így látható. A Fő utca 20-as számú telek előtt már a középkorban is a maival egyező volt az út vonala és a telek határa. Az utca eredetileg tehát a mi — Fő utca 16-os telkünk középkori épülete előtt haladt

5. kép. A Szent István külváros utcái és fontosabb épületei De la Vigne 1686. évi helyszínrajzán
Abb. 5. Der St. Stephan-Vorstadt auf dem Situationsplan von De la Vigne aus dem Jahre 1686

6. kép. A Szent István külváros J. Matthey 1750 körül készített helyszínrajzán
Abb. 6. Situationsplan von J. Matthey um 1750

el. Keleti homlokzata főhomlokzat volt, és így az ablakoknak és a szellőző nyílásoknak volt értelme. Ezeket csak akkor takarta el épület, midőn az utca vonalának korrekciója a telek területét kelet felé annyira megnövelte, hogy oda, és a környező telkekre új épületeket építettek. Ezek indokolták egy sor teleknek új felosztását, így a telekhatárok nem egészen egyeztek meg a mögöttük levő középkori telkek határaival.

A megnagyobbított telekrészre épült lakóház pincéjének falában sok középkori falazóanyagot felhasználtak, feltehetően a romos állapotban levő középkori épületekből. Ez némi zavart okozott a kutatásnál. A falrakás módja, a régi- és az új anyagok vegyes használata azonban a középkori eredet ellen vallott. A kapualj északi oldalának udvari (nyugati) végződésében kevés középkori falazás és kváderes sarokarmirozás volt megfigyelhető. Ezt a maradványt az egykori fogazatos beépítésnek tulajdonítom, amely az út kanyarodó vonalát kísérte. Ez már az észak felé következő középkori épületeknek a maradványa tehát. Mindez persze a maradványok csekély mennyisége miatt csak feltevés, amelyet mással nem is tudunk bizonyítani, mint azzal, hogy az 1686-os helyszínrajz szerint is az út vonala már visszakanyarodott a mainak megfelelő vonalába, és ezt a Pala utca 20-as számú telken talált középkori épület helyzete is bizonyítja.

A Víziváros területén — mint ismeretes — a középkorban több külváros is elhelyezkedett, amelyek egymástól független kis települések lehettek, mivel nevükben is különböznek. Később a népesség szaporodott, és a települések növekedtek és összeértek, és így a török korra már csupán kerületek lettek.

Általában a korai települések szerkezetéről az úthálózat szokott némi felvilágosítással szolgálni. A külvárosok növekedéséről árulkodik a Szent Péter plébániatemplom 15. századi megnagyobbítása, amely a lakosság szaporodásának következtében vált szükségessé. A mai Fő utca a külvárosi települések közötti összeköttetést jelentette. Fontosságát mutatja, hogy a külvárosokat észak felől védő fal kapuja a Fő utca torkolatában épült. A falról már 1418-ban szó esik, jóllehet a kaput először csak 1442-ben említik.⁶ Ami ennél korábban volt, arra ma már csak vagy az előkerült épületmaradványok és esetleg az úthálózat mutat rá. Feltételezzük például, hogy a Szent Péter külváros esetében a Fő utcánál nagyobb lehetett a jelentősége a ma jelentéktelen Farkasbíró utcának, amelyet 1441-ben „platea versus claustrum Sancti Stephani protomartiris” elnevezéssel említettek.⁷ Ez az utca vezetett ugyanis a kis külvárosi településnek nevet adó ágostonrendi kolostor és templom nyugati főbejáratához. A külváros nyilván e kolostor körül alakult ki, hogy annak szükségle-

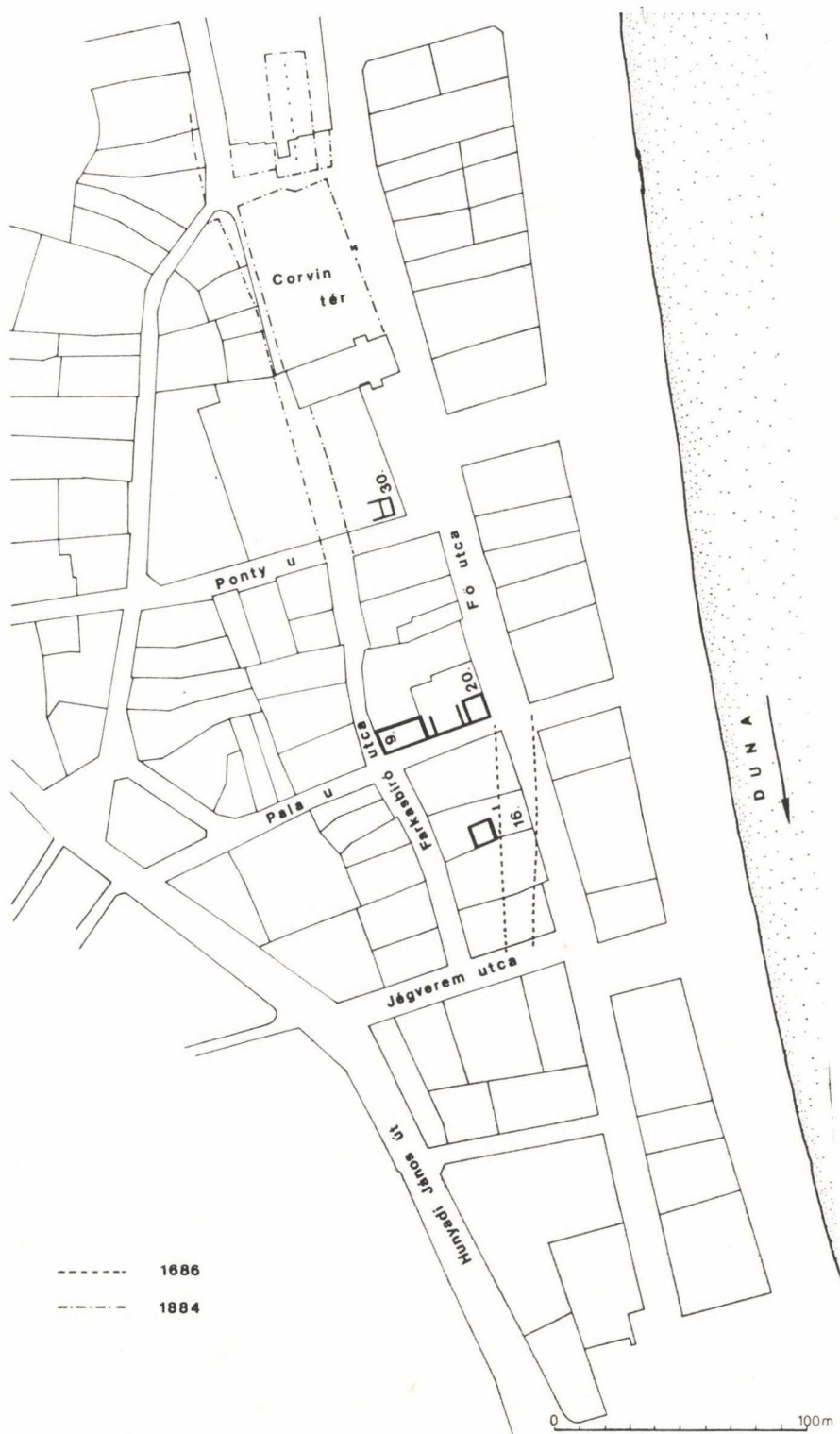
⁶ Az 1418-as forrásról: *Gárdonyi A.*, A középkori Buda határai. BpR 14 (1945) 389–91. Az 1442-es évi adatról. *Kubinyi A.*, Budafelhevíz topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM 16 (1964) 122. A külvárosok lélekszámának rohamos fejlődését legjobban a Szent Péter plébánia 1452–57 között történt megnagyobbításán lehet lemérni. Ebből lehet következtetni az épületek számának, illetőleg a külvárosok területének növekedésére is. Az egymástól független települések ekkor már bizonyára összeértek.

⁷ *Gárdonyi A.*, Buda középkori helyrajza. TBM 4 (1936) 72.

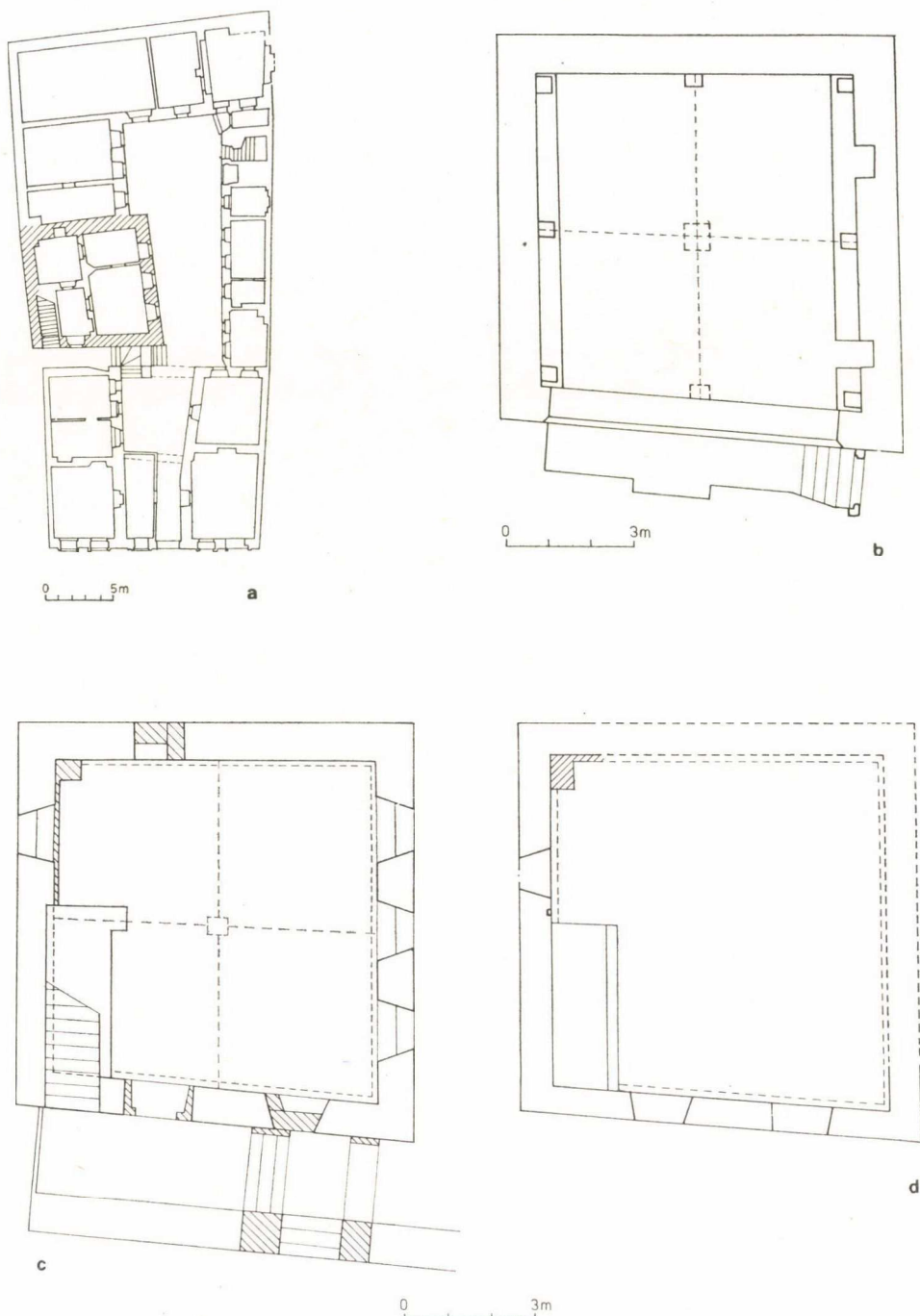
teit lássa el, és a terület méreteit ismerve lehetséges, hogy kezdetben csak egyetlen utcából állott, hiszen felette a hegyoldalban, Buda városfalai alatt még egy második külváros, a Szent Mihály is elhelyezkedett. Mindezt csak azért bocsátottam elő-

re, hogy rámutassak, hogy középkori épületünk a Fő utca 16. szám alatti telken nem feltétlenül a Fő utcára fő-homlokzattal néző önálló épület volt, hanem az is elképzelhető, hogy a település korai főútvonala épült lakóháznak volt hátsó-, udvari

7. kép. A Szent István külváros területén feltárt középkori épületek összesített helyszínrajza
Abb. 7. Situationsplan der Ausgrabungen in der St. Stephan-Vorstadt.

8. kép. A Fő utca 16. szám alatti újkori lakóház alaprajza a középkori épülettel (a) és ez utóbbi pincéjének (b), földszintjének (c) és emeletének (d) alaprajzai (a két utóbbin a vonalkázott részletek újkori elfalazások)

Abb. 8. Grundriß des neuzeitlichen Wohnhauses unter Fő-Gasse 16 mit dem mittelalterlichen Gebäude (a), seines Kellers (b), seines Erdgeschosses (c) und seines Stockwerkes (d)

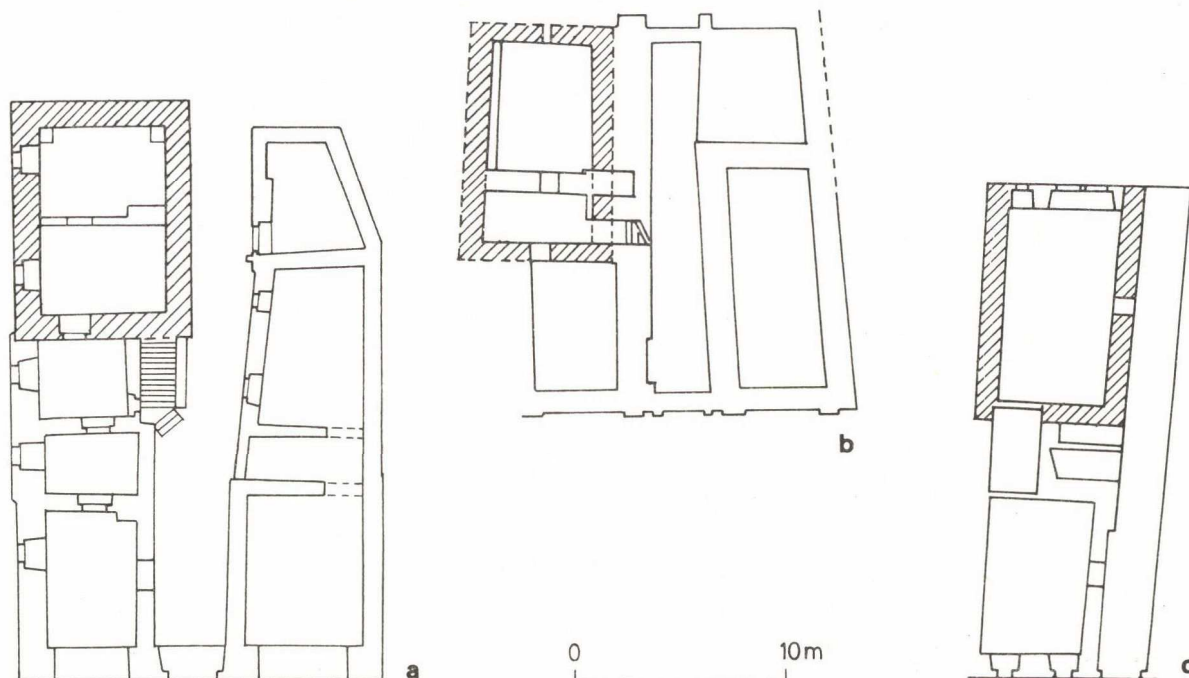
szárnyépülete. A ház architektonikus részleteiből esetleg erre is választ kapunk. A Farkasbíró utca jelentőségét teljesen elvesztette, midőn Buda felszabadítása után a kapucinusok lezárták.

Ennek a középkori épületnek rendeltetését valami másban kell megtalálnunk. Nem hasonlít ugyanis a vár területén talált lakóházak alaprajzára. Igaz, azt sem szabad figyelmen kívül hagyni,

hogy más terepen, hegyoldalba épült, és ez jelentősen befolyásolta a felépítményét.

Az egész ház alaprajzából nem csupán helyzetével válik ki, hanem falainak nagyobb vastagságánál fogva is (0.90 m) és trapéz alakjával (8. és 10. kép). A hegyoldal lejtése miatt a földszint már majdnem emelet kelet felől. Eredeti bejáratára nyugati oldalán előkerült küszöbök utal, amelynek

9. kép. A telek beépítésében hasonló kronológia a csehországi Pisek (a), Most (b) és a szlovákiai Késmárk (c) egy-egy lakóházánál

Abb. 9. Wohnhäuser in Pisek (a) und in Most (b) in Böhmen und Kezmarok (c) in der Slowakei

szintje egy olyan szintmagassággal egyezik meg, amely a pincének eredeti síkfödémjének magassága, illetőleg e fölött a földszint magassága volt (11. kép). Pincéjének eredeti gerendafödém szerkezetére ma az északi és déli oldalon feltárt 3–3 kőkonzol és a nyugati oldalon megtalált középső konzol utal. Földszinti helyiségébe kétségtelenül nyugat felől volt tehát bejárat, pincéjébe azonban nem, tehát ide kelet felől lehetett csak bejutni. Ez lehetőséget nyújtott arra, hogy a pincét szekérrel és rakománnyal a Fő utca felől könnyen megközelíthessék. Arra gondolunk, hogy ez nagyon fontos szempont volt a középkori városi polgár gazdaságában. A vár területén levő lakóházaknak is volt utcáról nyíló pincelejárata, s a rakománnyal nem kellett az udvarba beállni. Arra is gondolunk, hogy a várban levő mélypincéknek is volt szintjükhöz alkalmazkodó kijárata a hegy oldalában. Ezek részben ma is megvannak ráccsal elzárva úgy a keleti, mint a nyugati oldal felé. Részben pedig ásatásainknál kerülnek elő, pl. a domonkosoknál a majorságukhoz vezető mélypince kijárata.⁸

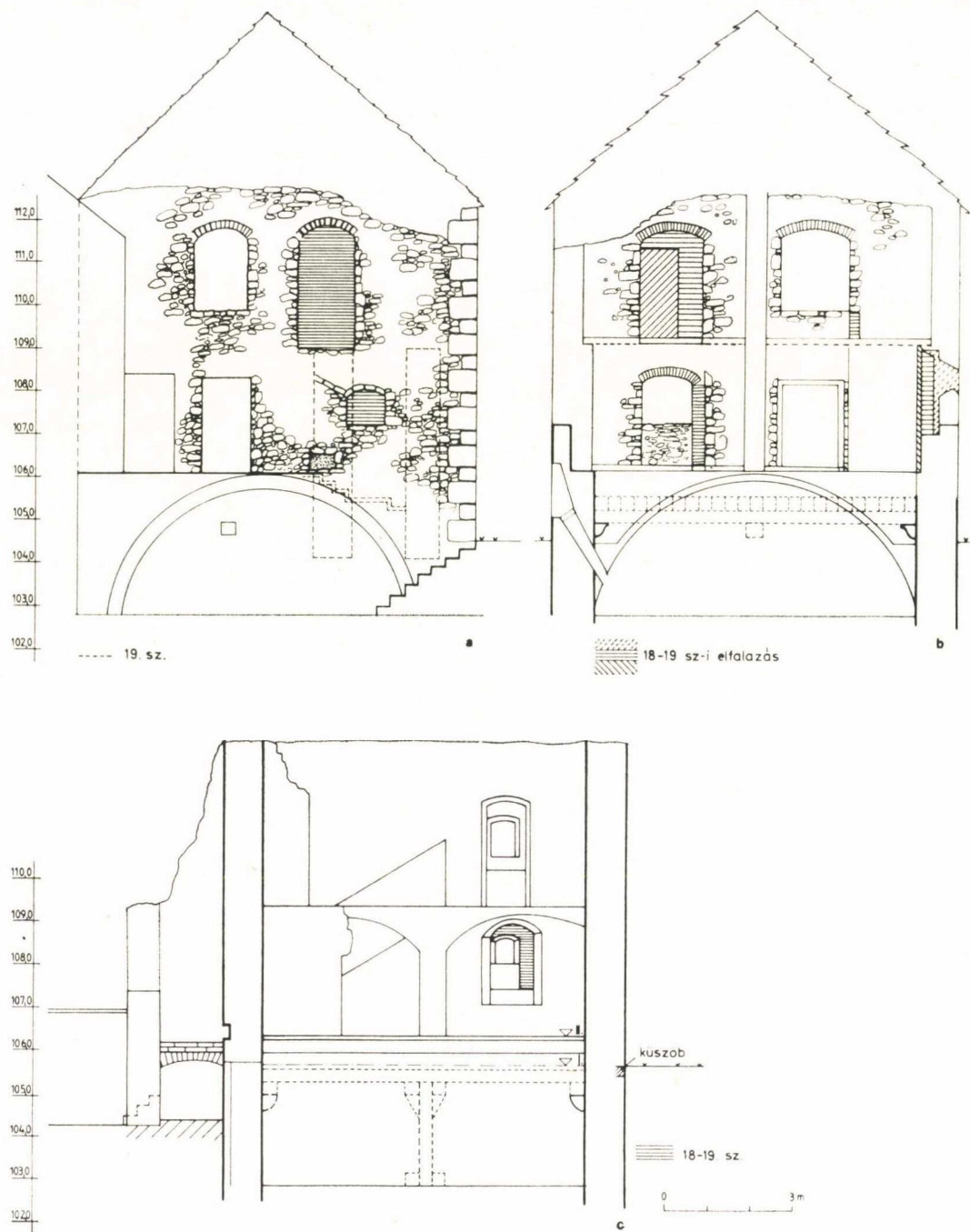
Épületünk eredeti pincébe vezető bejáratát a keleti oldalán kellene megtalálnunk, ha ezt az oldalt a pince átboltozásának idején át nem törték volna egy nagy íves nyílással. Ezzel egyidejű lehetett a keskeny lépcsőház létesítése, amely lehetővé

tette a pince feletti szint megközelítését kelet felől. A pince síkfödémjének megszüntetése és boltoztatának megépítése után ugyanis megemelkedtek a szintek, az eredeti, nyugatról nyíló földszinti megközelítés helyett kelet felől nyitottak bejáratot.

Épületünk pincéjének fala a falrakás és a habarcs minősége után ítélve — tapasztalataink szerint — korai lehet: 14. de még 13. századi is. Igen apró kövekből jó szorosan rakott, és a habarcsa valósággal összemosza a fugákat. Ez a falazási mód a földszint magasságáig figyelhető meg, és különösen jól látszik a földszinti padló és a boltváll közötti „védett” szakaszon. Mivel e felett a falak minősége már nem ilyen jó, nehezen dönthető el, hogy az idő viszontagságai viselték-e meg, vagy pedig már a középkorban újjáépítették (esetleg a pince boltozásával egyidőben?). Az újjáépítés mellett szól az a kétségtelen tény, hogy a pince födémjét kicserélték. A kőkonzolok a boltváll és a földszinti padló közötti feltöltésben maradtak meg (11. kép). A pince keleti oldalfalának közepén is kellett egy kőkonzolnak lennie, e nélkül nem képzelhető el, hová támasztották volna a nyugati oldalon levő konzolra helyezett gerendát? Ez a konzol a keleti pincefal kibontásakor szűnt meg. A boltozat magasabbra ívelt, mint a korábbi síkfödém, megváltoztatta a földszint magasságát is. Csak ezzel a változással együtt képzelhető el a kelet felől a földszintre vezető bejáratú ajtó megnyitása, illetőleg ezzel együtt a pincelejáró fölé helyezett első emeletig vezető lépcsőház (10a. kép). A pince boltozatát a trapéz alaprajzot határoló oldalfalak-

⁸ Gyürky, K. H., Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Budapest 1981.

10. kép. A Fő utca 16-os szám alatt álló középkori épület keleti homlokzata (a), észak—déli keresztmetszete (b) és kelet—nyugati metszete (c) a pince korai állapotának rekonstrukciójával

Abb. 10. Die östliche Fassade (a), der N-S Querschnitt (b) und der OW-Schnitt (c) des mittelalterlichen Gebäudes unter Fő-Gasse 16 mit der Rekonstruktion des frühen Zustandes des Kellers

ra csak úgy lehetett rátámasztani, hogy az egyenlőtlen szélességű boltvállal párhuzamossá alakították. Ennek következtében a pincét eredetileg megvilágító két ablak közül az egyiket el kellett falazni. A pinceablakok tehát még az eredeti első épülethez tartoztak. A pince eredeti síkfödémének megmaradt konzolai és a későbbi boltozat olyan részletek, amelyek lehetőséget nyújtanak a korhatározásra. A budai várban több ház pincéjében

kerültek elő az elsődleges gerendafödém konzolai. Minden esetben egy későbbi időpontban a fagerendás mennyezetet téglaboltozatra cserélték ki. Példának említeném az Űri utca 4-es sz. lakóházat,⁹ vagy a Szentháromság utca 2-öt, vagy a domonko-

⁹ Gerő Gy.—Sándor M., Űri utca 4. A budai vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai. BpR 20 (1963) 503—515 és a képek.

sok kolostorának nyugati, központi pilléres pincéjét.¹⁰ A gerendamennyezetek kicserélését téglaboltozatra valószínűleg a középkorban gyakori tüzesetekkel lehet magyarázni. A téglaboltozatok nem engedték meg, hogy a tűz áterjedjen a pincére is, és veszélyeztesse a hordókban tárolt bort, amely a háztulajdonosok vagyona volt. Az átboltozások korát a budavári házaknál pontosan nem lehetett meghatározni, de a palota előterében végzett újabb ásatások¹¹ e tekintetben új dokumentumokat hoztak felszínre. Itt ugyanis előkerültek a lakóházak mögött, a telkek végében olyan pincével rendelkező kőépítmények, ahol a konzolok megmaradtak, átboltozásnak pedig nem maradt nyoma. Ismeretes, hogy a polgárvárosnak ezt a részét lakói még a város gótikus újjáépítése előtt elhagyták, mert a palota és erősítése észak felé terjeszkedett. Ezért maradtak meg itt a lakóházak alaprajzilag a legkorábbi formában.

A trapézalakú (négyzethez közelálló) alaprajz kérdésessé teszi a földszinti és emeleti helyiségek eredeti osztását. Középkori válaszfalnak nem is találtuk nyomát. Ami válaszfal volt, mind újkori eredetű. Ezért arra gondolunk, hogy mindkét szint egységes tér volt. Ismételten szemügyre véve a pince síkfödémjének egykori szerkezetét, rá kell jönnünk, hogy feltétlenül lennie kellett egy központi oszlopnak (akár fából is), amelyre mindkét irányból a tartógerendák támaszkodhattak, mert enélkül túlságosan nagy távolságot kellett volna áthidalniuk. Ez a központi oszlop természetesen szükségtelenné vált az átboltozáskor, és elbontották. Ez a megoldás — bár régészetileg nem bizonyítható — mégis logikusnak látszik. Továbbmegyek következtetéseimmel: a központi oszlop ismétlődhetett a pince feletti szinteken is. Ezeket is feltétlenül gerendamennyezet fedhette, ugyanis boltvállra nem találtunk, ellenben az épület falai szintenként vékonyabbak, miáltal minden szinten kialakul körben a falakon egy-egy lépcsőzet, amelyre a gerendákat fektetni lehet. Abban az időben tehát, amikor a ház épült — s ami feltétlenül a 15. századot megelőző idő lehetett — egy pincével rendelkező, egyemeletes épület volt, minden szintjén egységes, osztatlan egyetlen helyiséggel, minden szintjén gerendákból álló síkmennyezzettel, amelyet egy központi oszlop támasztott alá. Ebből az időszakból megmaradt a pince az eredeti konzoljaival, és megmaradtak a fölötte levő két szintnek főfalai, amelyeken az ugyancsak síkfödémű megoldásnak szerkezeti nyoma megfigyelhető. Az épület beosztása nem lakóházé. Külföldi párhuzamok alapján elképzelhető, hogy kereskedői áruaktár volt. A westfáliai Münsterben

11. kép. Az eredeti síkfödémét tartó egyik konzol a pince déli falán

Abb. 11. Eine Konsole an der südlichen Mauer des Kellers

például 12. századi forrás írta le az ún. „Steinwerk”-eket,¹² azaz kőből készült raktárakat, amelyekben távollégi kereskedők biztonsággal őrizhették áruikat. Ezek magánépületek voltak, és sokszor a lakóházat megelőzve épültek fel a telkek belső részén. A kereskedő számára lakásánál is fontosabb volt értékeinek megőrzése. Egyemeletes, pincével rendelkező épületek voltak, szintenként egységes, osztatlan terekkel — e korai időszakban természetes — gerendás mennyezzettel.

Lübeckben régészeti kutatás útján kerültek elő téglafalú raktárépületek,¹³ amely elé, az utca felől épült fel a faszervezetű lakóház. A kereskedők áruikat a tűztől és betöréstől jobban óvták, mint lakásaikat. A középkori budai lakóházakban eddig ilyenfajta épületre nem akadtunk. Kivételt képeznek azok a kőfalú pincék, amelyekről az imént már említést tettem, ti. az újabb ásatásoknál kerültek elő a lakóházak mögött, azokkal egybe nem épített független építményekként. Ezeknek az alaprajza és mérete is feltételezi, hogy felépítményük is osztat-

¹⁰ Gyürky, K. H., 1981, 42–43, Beilage VI/1.

¹¹ Zolnay L., Az 1967–75. évi budai ásatásokról és az itt talált gótikus szoborcsopotról. BpR 24/4 (1977) 10, 9. kép. A két pince közül az egyiket „konzolos helyiség” elnevezéssel, mint lelőhely megjelölést említi. Újabban M. Ritoók Ágnes tárt fel ugyanezen a területen egy harmadikat. Ez még publikálatlan.

¹² Mummenhoff, K. E., Die Profanbaukunst im Oberstift Münster von 1450 bis 1650 (Münster/Westfalen 1961) 33–34.

¹³ Erdmann, W., Bau- und Besiedlungsgeschichte der Grundstücke Hundestr. 9–17 in Lübeck. AKorr 13 (1983) 134.

lan terü lehetett. Ha elfogadjuk, hogy a korán fel-számolt lakónegyed a zsidók településéhez tarto-zott, akkor ezeknek a kereskedelmet szolgáló épít-ményeknek nagyon is indokolt létjogosultsága volt. Bizonyos meghatározott épülettípusok — idősza-konként esetleg más és más — hozzá tartoznak egy város életének fenntartásához. Ezek teszik várossá a várost. Maga az élet alakítja ki ezeket. Akár meg-találjuk ezeknek régészeti nyomát, akár nem, de létezésük feltételezhető. Kereskedelmi raktár-épü-let legalább annyira indokolt a külvárosok terüle-tén, mint magában a városban.

Korábban már említettem, hogy az épület földszintjének nyugat felől lehetett eredetileg a be-járata. Itt van is egy elfalazott középkori ajtó. Az épület külső oldalán pedig egy küszöbök, amely a pinceboltozat felszíne alatt 33 cm-rel mélyebben van, tehát az átboltozás után már nem volt hasz-nálható. Azt megelőzően ellenben egyezett a szint-je a pince síkfödémjének felszínével. Ez a nyugati bejárat kapcsolhatta össze a telek lakóépületével vagy közös udvarukkal.

A földszinten levő ablak- és ajtónyílásokat meg-vizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy magasságuk a pince átboltozása után kialakított padlószintek-nek felel meg. Az ablakok könyöklőpárkánya 0,75 m magas. A korábbi padlószinttől 1,40 m magasság-ban lett volna, ami már nem valószínű. A főfalakon kívül tehát más nem maradt meg a legelső épület-ből. A pinceboltozással egyidőben teljesen átalakít-ották.

Az északi oldalon a földszinten eredetileg 3 abla-kot alakítottak ki, amelyekből kettőt széttrombolt a markológép, a harmadiknak is csak a fele maradt meg. Ennél azonban az újkori köpenyezés alól elő-kerülő középkori rézsűje lehetőséget adott az egész ablaknyílás kiszervezésére, sőt a három ablak helyének meghatározására is (8b. kép).

A keleti oldalon is előkerült egy, az előbbiekkal azonos méretű középkori ablaknyílás, amelyet az újkorban először leszűkítettek, majd kívülről el-falaztak, és belül faliszekrényt alakítottak ki belőle. Ugyancsak középkori ablaknyílás került elő a déli oldalon is. Ezt is háromszor alakították át. Utoljára a falifülkét is befalazták. Az első újkori átalakítás-hoz, a nyílás leszűkítéséhez felhasználtak egy egy-szerű, élszedett középkori ablakkeret darabkát.

A keleti oldalon a középkori ablak mellett van egy ajtónyílás és egy lépcsőházi bejárat. Középkori eredete ma már nem igazolható. Az ajtókeretek új-koriak. Mint korábban már elmondottuk, minden jel arra mutat, hogy a pince átboltozásával egy-idejűen a pince feletti szint bejáratát nyugatról keletre helyezték át. Mivel a hegyi lejtő miatt a földszint kelet felől az első emelet magasságában volt, csak lépcsővel lehetett ezt a bejáratot megkö-zelíteni. Mivel a pince szintjén a lépcsőház falában középkori falazást figyeltünk meg, ebből arra követ-keztetünk, hogy az átalakítás a késői középkorban történt. Az első szintről természetesen fel kellett jutni a legfelső szintre is, s mivel külön lépcsőház-nak nyomát nem találtuk, feltételezhető, hogy a

jelenleginek megfelelően a középkorban is az épület belsejében vezetett fel falépcső. Ezt az elhelyezést bizonyítja az a körülmény is, hogy dél felé csak egyetlen középkori eredetű ablak nézett, mégpedig a lépcsőfeljáró után. Ahol a lépcső takarja, ott középkori ablaknak sem volt nyoma.

A legfelső emeleten levő nyílások kiképzése nem jellemzően középkori, de mivel a törtkő falazás a koronázó párkányig megvan, az a szint is létezett már a középkorban is. Az épület falai szintenként vékonyabbak, emiatt ebben a magasságban már nincsenek meg a középkorra jellemző rézsűk.

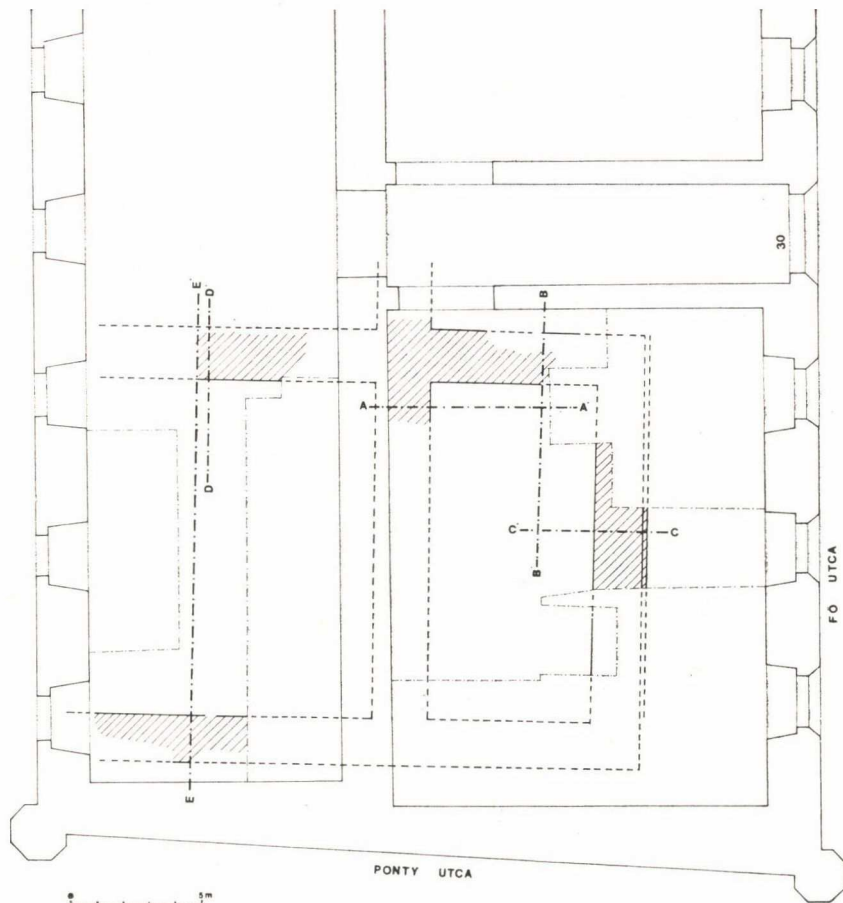
A legfelső szinten, a keleti homlokzaton egy ajtó is található. Megvizsgáltam annak a lehetőségét is, hogy ettől átjáró vezethetett-e az utcai újkori épü-letszárny emeletére? A szintek azonban nem egyez-tek meg. Ezt az ajtót elfalazták, midőn a középkori épületet és az újkori utcai épületszárnyat egy lép-csőházzal kötötték össze. Ennek támasztópillérei már az elfalazott ajtónyílásra is támaszkodtak.

Rendeltetése a középkorban keresendő. Ameny-nyiben feltételezésünk helyes, és ez az épület a közép-korban kereskedői raktár céljára épült, akkor a felső szinten létezhetett egy homlokzati teher-beemelő nyílás, amely a megfelelő csigasorral felszerelve az épület elé beálló szekérről az árubálákat az emeleti raktárterekbe emelte. Erre sok helyen van példa, főként kereskedővárosok építkezéseiben. Számos példa található például Regensburgban.¹⁴ Ilyen esetben az ajtót egyszerű fakeret keretezte, és nem a kor stílusát tükröző kőkeret. Amennyiben ez az ajtó valóban ezt a célt szolgálta, úgy még az épület első periódusához tartozhatott, amikor a homlok-zat még szabad volt és szabadon megközelíthető. Már a második periódusban sem állhatott közvet-lenül a homlokzat elé a szekér.

Mindenesetre a középkori épület keleti hom-lokzatán levő nyílások akkor már teljesen értelmü-ket veszítették, midőn a Fő utca irányának meg-változtatásával megnagyobbított telken eléje épült az újkori épületszárny, és a két épületet a lépcsőház kapcsolta össze. Ekkor a kelet felé néző ablakok már nem kaphattak elegendő fényt, a szellőző-nyílás nem bocsájthatott be elegendő levegőt. Ek-kor megszűnt a pincébe kelet felől vezető közvetlen bejárat. Az északi udvar felől vezettek le lépcsőt, amely szűk volt és alkalmatlan nagyobb terhek le-szállítására. Az újkorban eredeti kereskedői rak-tárépület jellegét elvesztette. A szabálytalan belső tereket közfalakkal osztották meg, és lapos ívű boltozattal fedték. Az újkori épület udvari szárnyá-vá alakult át, lakóépületté. Helyesebben mi jeleit észleltük egy közbeeső, későközépkori átalakítás-nak is. A pince boltozata középkori boltozati tég-lákból épült, és az első szint ablakait középkori módra alakították ki. Már ekkor megszűnhetett a kereskedői raktár jellege. Épületünket összeha-

¹⁴ Strobel, R., Baualtersplan zur Stadt-sanierung Regensburg. II. München 1974, Abb. 223. (Rote-Hähnen-gasse 8.), Abb. 227. (Schottenstrasse 5.), Abb. 270. (Vor der Grieb 2.)

12. kép. Budapest I. ker. Fő utca 30. épületben végzett régészeti feltárásnál megállapított középkori falak helyzete
Abb. 12. Situationsplan der Ausgrabungen in der Hauptgasse Nr. 30

sonlítottuk a vár pincéinek későközépkori átboltozásaival. Úgy véljük, az átalakítás ezekkel egyidőben, a 15. században történt. Ezért az épület elsődlegesen a 14. vagy esetleg a 13. század második felében épülhetett.

A Fő utca 16. szám alatti középkori épületmaradvány és a 20-as szám alatt talált középkori épülettől nem nagy távolságban, észak felé állott a középkorban ennek a külvárosnak névadója, az augusztinusok Szent István protomartírjáról elnevezett kolostora. A hódoltság kezdeti éveiben, 1555-ben Budán keresztülutazó német Dernschwam naplójában leírta, hogy azon a helyen, ahol az Ágoston-rendiek kolostora állott, ott folytak éppen Tojgun pasa fürdőjének építkezései.¹⁵ A Tojgun mecset és a jóléti intézmények helye De la Vigne 1686-ban készült helyszínrajzáról jól ismert, sőt a dzsámi részleteit Gerő Győző a kapucinusok templomának falában

fel is tárta.¹⁶ Ezen a helyen tehát pontosan ismerjük a középkortól maig, mely épületek váltották egymást. A fontos részletkérdéseket azonban csak a régészeti kutatások válaszolhatják meg. 1972-ben a Korvin téren, 1973-ban pedig a Fő utca 30. szám alatt végeztem leletmentést. Utóbbi helyen Gerő Győzővel együtt.¹⁷ Ezeknek a feltárásoknak az eredménye jóllehet igen csekély volt, mégis igen fontos dolgokra hívja fel a figyelmet. Például arra, hogy a Corvin tér a középkorban beépített terület volt. A tér teljes feltárása az utánam következő régészgenerációk ígéretes feladata.

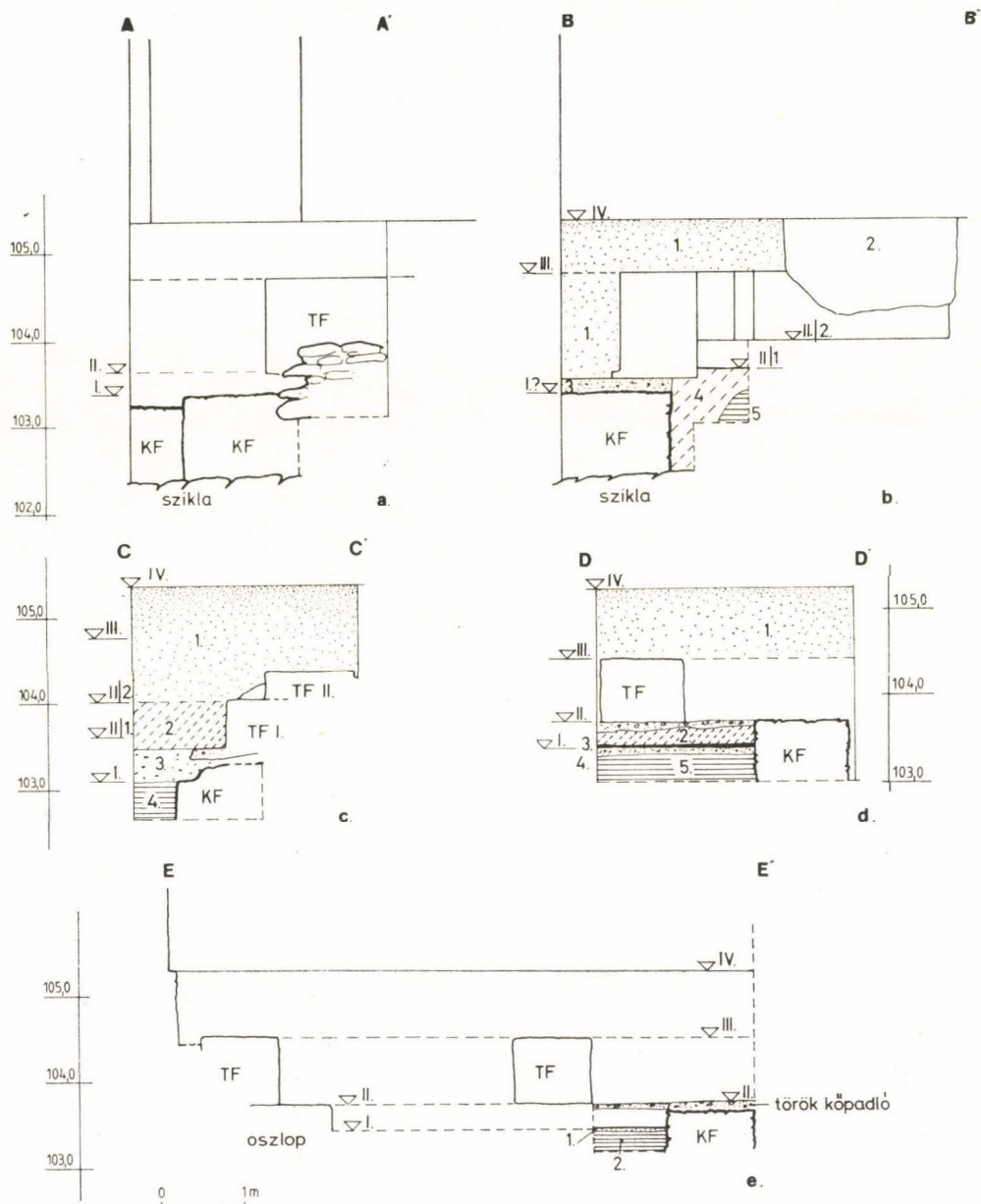
A Fő utca 30 szám alatt, a délkeleti sarokhelyiségben Gerő Győző a török fürdő falait tárta fel. Ezek alatt középkori falmaradványok kerültek elő (12. kép). Sajnos nem elegendő mennyiségben ahhoz, hogy megállapítható legyen: itt helyezkedett-e

¹⁵ Babinger, Fr., Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–55). (München–Leipzig 1923) 271. sz., „Zu Offen lest der jezting Thoigan bascha ein gewaldig badt pawen, alda vor das augustiner kloster, schwarcze munich gewesen, dohin er von allen ortten die schonisten staine furen lest.”

¹⁶ Gerő Gy., I. ker. Fő utca 30. A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatai az 1966–1970. évben. BpR 23 (1973) 286, 20. kép. Ebben a jelentésben Gerő nem írt és rajzban sem dokumentálta a középkori falat, pedig az már akkor is látható volt Felmérésére 1972-ben. egy csatorna építése kapcsán volt módom.

¹⁷ A Fő utca 30. déli végében feltárt török fürdőt Gerő Győző még nem publikálta.

13. kép. A 12. képen ábrázolt középkori falak helyzete az a–e-ig terjedő betűkkel jelölt metszeten. *Jelmagyarázat:* Falak: TF: török-, KF: középkori; Szintek: I: középkori, II: török, III: barokk, IV: mai; Rétegek: b metszet: 1. modern feltöltés, 2. beton alapzat, 3. habarcs, 4. török beásás, 5. agyag. — c metszet: 1. modern feltöltés, 2. török fal bontása, 3. salak, 4. agyag. — d metszet: 1. modern feltöltés, 2. török feltöltés, 3. korom, 4. középkori padló habarcságya, 5. agyag. — e metszet: 1. korom, 2. habarcs

Abb. 13. Die Lage der unter Abb. 12 dargestellten mittelalterlichen Mauern an den mit den Buchstaben von a bis e bezeichneten Schnitten. *Zeichenerklärung:* Mauern: TF: türkenzeitlich, KF: mittelalterlich; Niveaus: I: mittelalterlich, II: türkenzeitlich, III: barockzeitlich, IV: rezent

el a kolostorépület, avagy a templom északi oldala mellett? Erre vonatkozóan nem volt kötelező érvényű szabály. A budai domonkosok kolostora például a templom északi oldala mellé épült. Derschswam kifejezetten a fürdő építkezésével kapcsolatban jegyezte meg, hogy ott állott az Ágostonrendiek kolostora. Ez a megjegyzés tehát a déli oldal mellett tanúskodik. Másik érv az, hogy a középkortól máig a beépítés vonala a Fő utca szegélyétől jóval beljebb helyezkedik el. A középkori kolos-

tor keleti szárnya minden bizonnyal a templomhajó vállához csatlakozott. A középkori templom természetesen keletelve volt, vagyis megfordítva állott, mint a mai kapucinus templom. Bejárata nyugat felől, a mai Farkasbíró utca felől képzelhető el, amely utca akkor még — feltehetően — elhaladt a templom előtt. Ma a kapucinusoknak felfelé, a hegyoldal felé terjeszkedő telke zárja el az utca folytatását. A török időkben ennek az utcának a folyamatossága még megvolt. A templom

szentélye feltehetően keleti irányban a kolostor homlokzata elé nyúlt. A szentély, amely lehetett gótikus, sokszögzáródású, avagy még a 13. századból megmaradt négyzetes, koldulórendi szentély — eddig sajnos — nem került elő. Tujgun pasa építkezései előtt a középkori épületeket szintjükig elbontották. A középkori épületek alaprajza egészen más volt, mint amelyet a török intézmények megkívántak, feltárásunk néhány helyén mégis a török épületfalak a középkori alapfalak felett helyezkedtek el. Például a kapucinus templom déli oldalán, a törökkori ajtónyílás alatt előkerült egy középkori épületfal, faragott kő lábazatával együtt, amelyre a török templom alapfala már ráépült. A középkori szintmagasság itt a mai járószint alatt 143 m mélységben volt (103,25 m) (14. kép a—a metszet). A szint rétege 20 cm vastag volt, a lábazat rézsűjének magassága pedig 55 cm. A középkori fal iránya megegyezett a török templom falának irányával, azaz a kapucinus templomával is. A faragott kő lábazat alapján az augusztinus templomra gondolunk.

A középkori szint alól emberi csontok kerültek elő, amely mutatja, hogy a templomot temető vette körül. Feltehetően ezen is múltott, hogy a középkori homlokzatok helyén később sem változtattak, és a kis terecske nem épült be. A temető feltehetően körülvette a szentélyt. Ez előtt haladt el az akkori országút. A templom falából előkerült rövid szakaszból nem állapítható meg pontosan, hogy a hajóhoz tartozott-e vagy a szentélyhez? A középkori templom keleti végződésére nézve legfeljebb Matthey ábrázolása alapján vonhatunk le bizonyos következtetéseket. Ez a 17. század közepén készült helyszíni felvétel a kapucinusok templomát még nem a mai méretében ábrázolja, hanem első, rövidebb formájában, amelyről feltehető, hogy a török mecset gyors átalakításával jött létre (6. kép). Úgy vélem, hogy a középkori templomhajó méretét is ez az alaprajz közelíti meg a legjobban. Az ábrán még nem látható a kapucinus kolostornak mai, a Fő utca 30—32-es számot viselő keleti szárnya, kolostoruk nagy épülete a nyugati hegyoldalban épült fel, elfoglalván még a templom mögött húzódó utcát is. Feltehetően a török fürdő és a jóléti intézmények akadályt képeztek, ezeket praktikus okok miatt nem lehetett könnyen a kolostorépületbe befoglalni.

A Fő utca 30-as épület délkeleti sarokhelyiségében végzett kutatásunknál a 2 m szélességű középkori alapfalak közvetlenül a török épületfalak alatt kerültek elő (12—13. kép). Elég szélesek egy nagy épület terhének hordozására. Ennek ellenére ezek az alapfalak nem lehetnek a kolostornak, legalábbis a főépületnek alapjai, mert ahhoz túl messze vannak a templomtól, és mert a 18. század elején, úgy gondoljuk, hogy még létezett a kis sikátor: a Só utca — amely a kapucinusok telkét a Ponty utca sarkán levő telektől elválasztotta — valamiféle hagyományt őrzött.

A Fő utca 30. szám alatt feltárt középkori épület keleti homlokzata előtt az alapfal magassága:

102,99 m, mintegy 26 cm-rel mélyebb csupán a templom alapfalánál. Az épületbelsőben végzett kutatások a belső szintmagasságról is értékes információval szolgáltak (103,40 m) (13. kép).

A 18. század elején a kis Só utca és a Ponty utca által közrefogott telken só-ház állott. A sóraktározásnak is középkorba nyúlik az eredete. E hagyományokhoz az Ágoston-rendiek történetén keresztül jutunk el. Kolostoruk feltehetően a 13. század második felében települt a Szent István külváros területére. Először 1276-ban szerzünk tudomást róluk, amikor Margit királylány boldoggáavatási perében már szerepet játszik András nevű priorjuk.¹⁸ Magát a rendet a pápa csak 1256-ban szervezte remetékből renddé, és magyarországi első kolostorukat Esztergomban 1262-ben¹⁹ alapították. A budai kolostort tehát 1262—1276 között alapították. 1340-ben a pápai tizedek szedői az összegyűjtött sőt ebben a kolostorban raktározták el.²⁰ A só-feltehetően hajón érkezett, és a kolostor közelében kötött ki. A sószállítmányok ide érkezése és raktározása ezen a helyen olyan állandó szokássá válhatott, amely még a török időkben is megmaradhatott. Erre enged következtetni a 18. század elején még létező sóház és Só utca. Az Ágoston-rendieknek rendelkezniük kellett a szokásos kolostorépületük mellett a só elraktározására alkalmas épülettel is.

A kolostor védszentjének nevét először csak egy 1379-ből származó oklevél említi.²¹ Újjáépítéséről a 15. század végéről van adat.²²

Hiba lenne azonban minden esetben csak a hódoltság utáni állapotokat azonosítani a középkoriakkal. A mai Corvin tér területén például 1971-ben távfűtő csatorna lefektetésekor jelentős középkori épületfalakra találtam. Ez a tér 1792-ben lett közterület, amikor II. József a szerzetesrendeket feloszlatta, de ennél korábban sem volt beépített terület, mert a kolostorhoz tartozó kertnek ábrázolta egy 1760-ban készült rajz.²³ A kertet övező

¹⁸ „Fratres Andreas, prior eremitanorum de Buda.” Inquisitio super vita conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis Belae Hungarorum regis filiae . . . MonRomEpVespr I. 1895, 252.

¹⁹ 1256-ban hirdették ki a rendalapítás bulláját: Elm, K., Neue Beiträge zur Geschichte des Augustiner-Eremitenordens im 13. und 14. Jahrhundert. Archiv für Kulturgeschichte 42 (1960) 357. Az esztergomi rendház első említése 1262-ben: Fejér Gy., Cod. Dipl. 8/1 Budae 1832, 196.

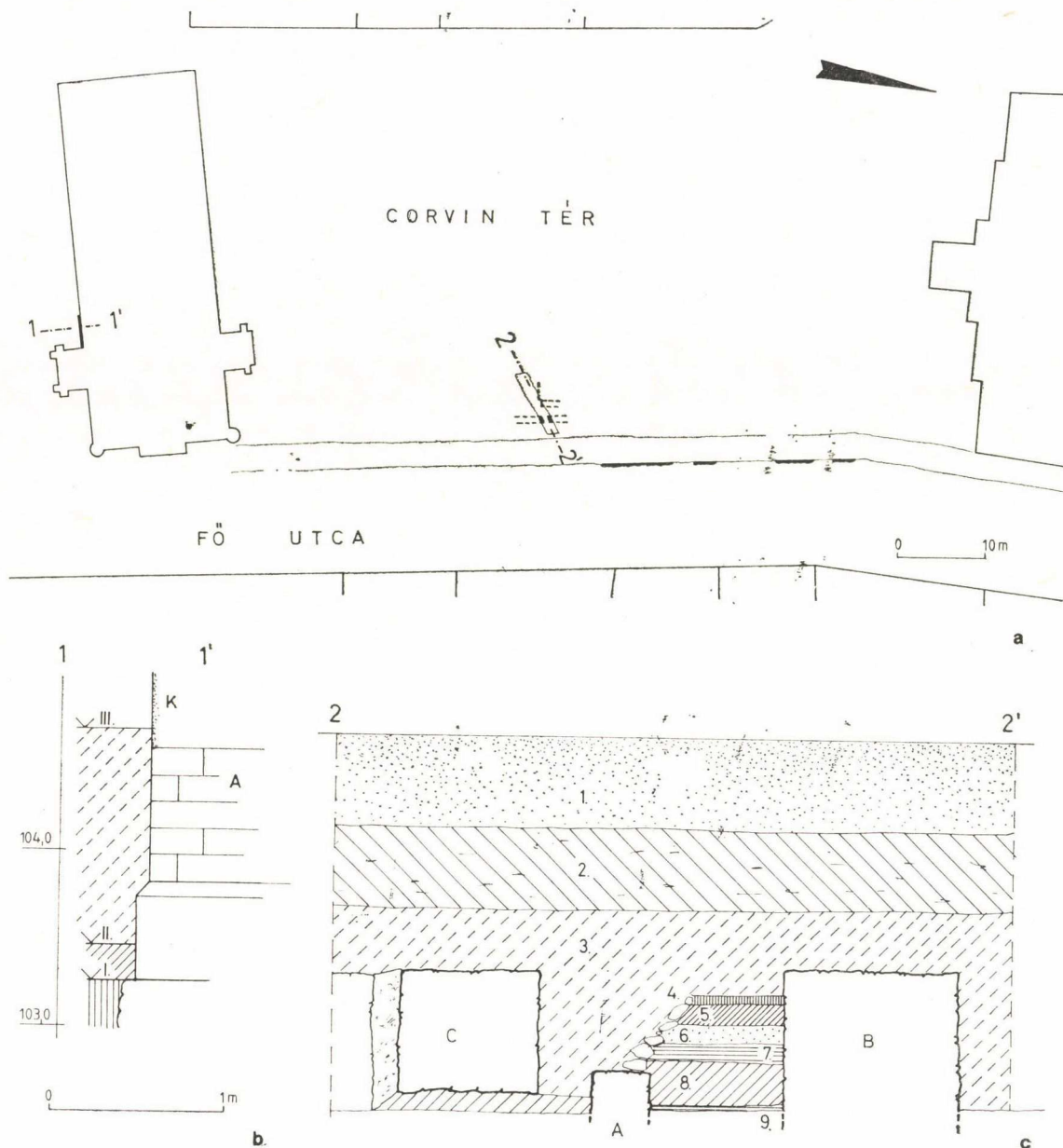
²⁰ MonVat I. Bp. 1887, 422.

²¹ 1379 dec. 4. „. . . Datum Budae in claustris sancti Stephani Protomartyris ordinis eremitarum sancti Augustini. . . .” Zimmermann, F., Urkundenbuch. Bd. II. Hermannstadt 1897, 512.

²² Miklósy Z., A budai ágostonos remeték a középkorban. Történetírás 1937, 106. 1958-ban az I. ker. Szalag utca 17-es számú ház falában másodlagosan befalazott gótikus nyíláskeretet, élszedett középkori ajtókeret töredéket és egy mészko sírlap felső bal sarkát találtam. Feltehetően az ágostonrendiek kolostorából származtak. A sírlapon 14.. számjegyek voltak olvashatók.

²³ BpTört III. Budapest 1975, 37. — U. i. a 40. o.-on Rosenfelt 1727-ben készült rajzán is a kolostorkert kerítéséből látszik egy darabka.

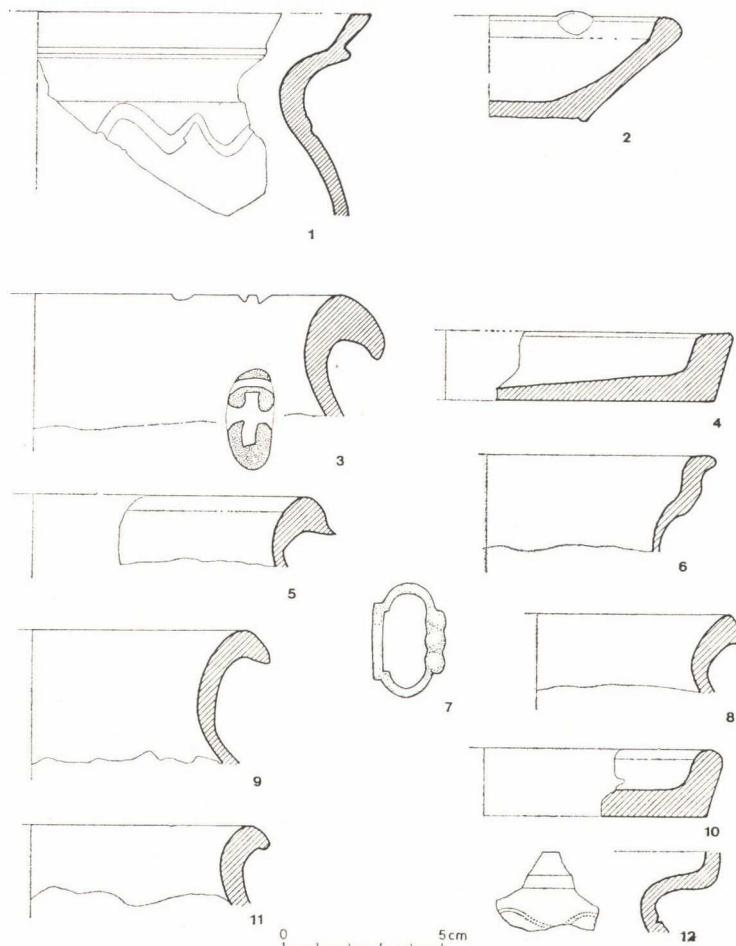
14. kép. Az ágostonrendiek templomának falmaradványa alaprajzban és metszetben (1—1') a kapucinusok temploma (K) alatt. Szintek: I. középkori építés, II. használat — és III. a modern szint. — A Corvin téren feltárt koraközépkori (A), későközépkori (B, C) falmaradványok és rétegeik: 1. modern feltöltés, 2. török leleteket tartalmazó égett réteg, 3. középkori bontás, 4. korom, 5. föld, 6. habarcs, 7. agyag, 8. föld, 9. agyag

Abb. 14. Mauerrest der Kirche des Augustinerordens im Grundriß und Schnitt (1—1') unter der Kirche der Kapuziner (K). Niveaus: I. Mittelalterlicher Bau, II. benutztes und III. modernes Niveau. — Die am Corvin-Platz erschlossenen frühmittelalterlichen (A), spätmittelalterlichen (B, C) Mauerreste und ihre Schichten: 1. moderne Aufschüttung, 2. türkenzeitliche Funde enthaltende gebrannte Schicht, 3. mittelalterlicher Abriß

kerítésfal alapjait megtaláltam. A kapucinusokat megelőzően nem tudjuk mi volt itt, ugyanis De la Vigne 1686-ban csak telektömböket és úthálózatot ábrázolt, beépítést nem. A 18. századi kerítésfal alapjai megtévesztően hasonlítottak a középkori török falazásra, mégsem lehet egyértelműen középkorinak elfogadni, hiszen építésük idején sok rombadólt középkori épület szolgáltatott kőanyagot. A kerítésfalon belül azonban igen jelentős, jó

minőségű, valóban középkori falmaradványok kerültek felszínre (14. kép), olyan jól olvasható rétegvizonyok közepette, ami lehetővé teszi, hogy ily kevés feltárás mellett is következtetéseket vonjunk le. Az árkokkal megvizsgált területen török építkezésnek nyoma sem volt, ellenben volt egy vastag, kormos pusztulási réteg, amelyben török kerámiatöredékek voltak. A pusztulásnak ez a rétege már egy elbontott és elplanírozott középkori épít-

15. kép. Leletek a Fő utca 30-ból (1–2) és a Corvin térről (5–12). Utóbbiak a 7. sz. réteg felszínéről
Abb. 15. Funde aus der Fő-Gasse 30 (1–2) und vom Corvin-Platz (5–12). Letztere von der Oberfläche der Schicht Nr. 7

mény fölé húzódott. A planírozás rétege és attól lejjebb újkori bolygatás nem volt. A planírozás rétegében főként habarcs és kötőrmelék és néhány 13. századi kerámiatöredék volt található (15. kép). Az árok átmetszett egy 1 m szélességű erős falat, amelynek iránya észak–déli volt. Ennek nyugati oldala mellett sértetlen rétegek maradtak. Egy sódere réteg a fal építési rétege lehetne (103,06 m), amely felett 10 cm vastag föld, és ennek felszínén koromréteg volt. Az előbbi talán a falhoz tartozó szint, az utóbbi annak pusztulása. Az épület pusztulását tehát egy nagy tűz okozta, melyre az épület bontása következett. Ennek az épületfalnak a szintje alatt korábbi rétegek is voltak, sőt volt egy vékonyka kis falmaradvány is, amelynek egykori szintje ábrákon a 8. réteg. Ezt a kis épületet egykori szintjéig bontották le. A korai kis épület pusztulása és az erősebb, nagyobb épület építése között itt is megtalálható az agyaglerakódás, amely akkor keletkezik, amikor eltelik egy kis idő a bontás és az újrakepítés között. Ebben az agyagrétegben (7. r.) a 12. század végére vagy a 13. század elejére jellemző vékonyperemű, szürke ausztriai kerámia volt található (15. kép). Hasonló a budai domonkos

kolostor mellett feltárt korai település rétegében került elő.²⁴ Tehát itt a Corvin téren is várható korai település előkerülése, méghozzá régészeti szempontból ideálisnak mondható körülmények között. Igaz, hogy a korai településre látszólag a későbbi középkorban városi házak épültek, ezzel szemben sem a török hódoltság idején, sem később nem volt beépítve. Lehetséges, hogy a házak lebontására már a Tojgun pasa építkezéseinek idején sor került, hiszen tudni véljük, hogy az ő építkezései nem csupán egy templomra, hanem több jóléti intézményhez tartozó épületre is kiterjedtek, amelyeknek a környezetét megfelelő módon kialakították. Érdekes lenne a jövőben erre a területre a jövőben nagyobb figyelmet fordítani. A Corvin téren nagyon eredményes lenne egy feltárás, mivel a középkor vége óta ezt a területet keveset bolygatták. Itt nagyon korai, a város alapítását és a külvárosokat megelőző települési csírákat lehetne megfigyelni. Feltehető, hogy a koldulórendi kolostoralapítások

²⁴ H. Gyürky K., Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. ArchÉrt (1972) 40., 7. kép.

megszokott rendje itt is érvényesült, és már meglevő település mellé települtek.

Az Ágoston-rendi kolostor után a település északi határán a mai Népművészetek háza helyén állt az a nagyméretű, kettős oszlopsorral tagolt csarnoképület, amellyel egy korai tanulmányomban már foglalkoztam.²⁵ A régészeti kutatás hiánya miatt pontosan nem lehet eldönteni, hogy török-kori vagy még a középkorból származó épületről van e szó, de mindenképpen jelentős épület volt, és nagy biztonsággal lehet állítani, hogy kereskedelemmel állott kapcsolatban. Jelentőségét mutatja, hogy a De la Vigne-féle helyszínrajz az épület részletes alaprajzát ábrázolta akkor, amikor máshol többnyire csak telek-tömböket jelölt. A helyszínrajz ábrázolja a „bölme”, azaz a középkori Szent István külváros északi határát lezáró falat és tornyokat, valamint a kaput is.

A település kezdetét bizonyára a kedvező földrajzi helyzet váltotta ki, mégpedig a Duna partjának kellett e korban kikötésre alkalmasnak lennie. A hódoltság utáni alsó- és felsővársátrterek középkori előzményeik folytatásai.

A 17. század végéről, és a 18. századból származó helyszínrajzok, városképek a várostörténeti kutatások fontos forrásai. Történészeink a középkorkutatás régészeti módszereinek bevezetése előtt, sőt e lassú és időigényes kutatások eredményeit meg sem várva, ezekből a dokumentumokból próbálták a középkori állapotokra következtetni. Ezeknek a térképeknek vagy látképeknek értelmezése azonban nem könnyű feladat és sokszor félrevezető. E dokumentumok készítői nyilvánvalóan az igazságot kívánták ábrázolni, azonban eltekintve a mérések technikájának kezdetlegességétől, arra is gondolnunk kell, hogy készítésük idejé-

ben már többé-kevésbé folyamatban volt a nagy pusztulás utáni városrekonstrukció. Ezért minden részlet esetében külön-külön kell felülvizsgálni, hogy azon a helyen a középkori állapotokat megváltoztathatta-e valamiféle török építkezés, az illető helyet mennyire pusztította el az ostrom, és ezért a hódoltság utáni rekonstrukciója mely időszakban vált időszerűvé? Ezekre a kérdésekre sokszor csak az ellenőrző régészeti kutatás adja meg a választ. A régészeti kutatással viszont legtöbb esetben kideríthető az események logikája is. Jelen tanulmányomban a Fő utca 16-os számú épülettel kapcsolatban sikerült a középkori külvárosi település egy fontos kérdésére: a mai Fő utca eredeti vonalvezetésére rábukkanni, amelyet az 1786-os helyszínrajz még megőrzött. Természetesen felismertük azt is, hogy ez az útvonal akkor még nem bírt a mainak megfelelő jelentőséggel, csak a 18. században végrehajtott változtatással nyerte azt el. E kutatás tanulsága az is, hogy a feltárt épület eredeti funkciójának megállapításához nem nélkülözhető a környezet ismerete sem, főleg az úthálózat és ezzel együtt a telkek helyzetének ismerete. A 17–18. századi helyszínrajzok a régészeti kutatásokhoz teljes egészükben nem használhatók fel, csupán egyes részleteik. Meg kell találnunk az időről-időre végrehajtott városrendezések célkitűzéseit és figyelmünket azokra a részletekre kell fordítanunk, amelyeket akkor éppen elkerült a rendezés.

A Szent István külváros topográfiája nem véglegesen lezárt téma. Még sok mindent felszínre hozhat a véletlen, és még sok helyen lesz szükség tervszerű kutatásra. Elsősorban a Kapucinus templom és a Népművészetek háza közötti téren.

H. Gyürky Katalin

DIE ST. STEPHAN-VORSTADT DES MITTELALTERLICHEN BUDA IM SPIEGEL DER ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGEN

Auszug

Von den Vororten um das mittelalterliche Buda reichte die vom Protomärtyrer St. Stephan benannte Vorstadt an der Donau dem heutigen Situationsplan nach nördlich von der Kettenbrücke bis zu dem den Corvin-Platz von Norden her begrenzenden Haus der Volkskünste, auch den mittelalterlichen Vorgänger dieses Gebäudes, eine große, zweischiffige Handelshalle mit einberechnet. Die Hauptstraße (Fő utca) der aus mehreren mittelalterlichen Vorstädten zusammengewachsenen und vom 17. Jh. an als Wasserstadt (Víziváros) genannten Siedlung war im Mittelalter nicht so bedeutend, setzte sich auch nicht weiter nach Süden in Richtung des Laufes der Donau fort. Die Begradigung der die Siedlungen miteinander verbindenden Straße führte in der ersten Hälfte des 18. Jhs im südlichen Abschnitt der Vorstadt — zwischen dem Clark Adam-Platz und dem Haus unter Fő-Gasse 20 — in den Grundstückgrößen zu Veränderungen. Die Reste der mittelalterlichen Gebäude kommen hier hinter der die Fő-Gasse begleitenden neuzeitlichen

Gebäudereihe, in ihren Höfen zum Vorschein, wie z.B. im Falle des in der ersten Hälfte unserer Abhandlung ausführlich erörterten mittelalterlichen Gebäudes auf dem Grundstück unter Fő-Gasse 16. Die St. Stephan-Vorstadt war eine am Berghang errichtete kleine Siedlung, deren einzige Hauptstraße vermutlich die mit der heutigen Fő-Gasse parallel laufende Farkasbörö-Gasse gewesen sein konnte. Das unter Fő-Gasse 16 erschlossene Gebäude war auch im Mittelalter kein Wohnhaus, sondern schon damals ein hinter dem von der oben gesagten Gasse der Siedlung her gebauten, zugrunde gegangenen Wohnhaus stehendes Lagergebäude. An seinen ursprünglich mit einer Balkendecke gebauten Keller konnte man von dem sich vor dieses Haus biegenden Vorgänger der heutigen Fő-Gasse mit einem Wagen herankommen, während der Zugang des ersten Stockes über dem Keller vom Wohngebäude her zugleich der Eingang des Erdgeschosses war. Diese Bauweise folgt aus der Berghanglage. Das Gebäude wurde aller Wahrscheinlichkeit nach vor dem 15. Jh., entweder in der zweiten Hälfte des 13. Jhs. oder im 14. Jh. gebaut, da die Balkendecke im 15. Jh. schon mit einem Gewölbe ersetzt wurde. Die Vorstadt erhielt ihren Namen nach dem in den 70er Jahren des 13. Jhs gegründeten Augustinerkloster. Seine Kirche wurde in der Türkenzei-

²⁵ H. Gyürky K., Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. BpR 22 (1971) 223—243.

ten vom Pascha Tojgun zu einer Moschee umgebaut, vom 18. Jh. an stand über ihren Resten die Kirche der Kapuziner. Über die Mauer der mittelalterlichen Kirche ist uns nur wenig bekannt, jedoch sicher ist es, daß im Gegensatz zur heutigen Kirche sein Chor der Donau zu (in östliche Richtung) blickte und von einem Friedhof umgeben war, sein Haupteingang, den dann die Kapuziner im 18. Jh. gesperrt und aufgelassen haben, öffnete sich von der Hauptstraße der Siedlung (heute: Farkasbíró-Gasse). Die Stelle des Klosters ist bisher noch nicht bekannt. An beiden Seiten der Kirche kamen mittelalterliche Gebäudereste zum Vorschein. Was vom Gesichtspunkt der Siedlung am interessantesten ist, nördlich von der Kirche liegt heute ein großer Platz: der Corvin-Platz. Dieses Gebiet war im Mittelalter bebaut und wurde in der Türkenzeit abgerissen (wahrscheinlich niedergebrannt). Die Häuser wurden nicht wieder aufgebaut, da 1555 der Pascha Tojgun in dieser Gegend seine Wohlfahrtsinstitutionen errichten ließ. Von dieser Zeit an war hier ein freies Gelände, sodann ein Garten und schließlich ein öffentlicher Platz. Unsere Forschungen, auf Grund welcher dies

festgestellt werden konnte, hatte nur den Charakter einer Rettungsgrabung, zu einer vollständigen Erschließung ist es noch nicht gekommen. Durch unsere Notausgrabung wurden aber die Spuren einer frühen Siedlung aus dem 12–13. Jh. gefunden, mit dieser Zeit entsprechendem Fundmaterial und Spuren einer darüber gebauten spätmittelalterlichen Siedlung (14–15. Jh.). Unsere Forschung bezweckte aus diesen verhältnismäßig wenigen archäologischen Funden auf die ursprüngliche mittelalterliche Struktur der Vorstadt zu schließen, die am Ende der Türkenherrschaft infolge der Belagerungen völlig zerstört wurde und wo es zu Beginn des 18. Jhs zu wesentlichen Veränderungen gekommen ist. Die Forschungen brachten einen solchen Gebäudetyp ans Tageslicht, der im Laufe der im Burgviertel von Buda durchgeführten Forschungen bisher noch nicht zum Vorschein kam, wir lernten auf diese Weise das Stockhöhe, aus Stein gebaute Lagergebäude eines Kaufmanns kennen. Ein Novum war ferner bei diesem selben Gebäude auch die Bauweise auf dem Bergabhang.

K. H. Gyürky